

**ДІВОЧА ОСВІТА В УКРАЇНІ У ХІХ СТОЛІТТІ:
МОЖЛИВОСТІ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ РОЗВИТКУ**

Гловацька А. В.

*здобувачка вищої освіти 2 курсу спеціальності 014.03. «Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)» факультету історії, політології
та національної безпеки*

*Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна*

Кінд-Войтюк Н. В.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України*

*Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна*

Дослідження історії жіночої освіти дозволяє глибше зрозуміти процес формування української інтелігенції. Жінка в ХІХ ст. була не лише об'єктом навчання, а й головною «вихователькою нації» в родині. Розуміння того, як гартувався інтелектуальний потенціал жіноцтва, допомагає реконструювати повну картину культурного відродження України.

Сьогодні, коли питання прав жінок та рівних можливостей є пріоритетними для цивілізованого світу, важливо бачити витoki цих процесів. ХІХ ст. стало переломним моментом: від «витонченого» виховання для світських раутів до боротьби за право на професійну діяльність та вищу освіту. Це дає змогу простежити еволюцію жіночої суб'єктності в українському суспільстві.

Актуальність зумовлена і геополітичним контекстом того часу. Вивчення відмінностей між підходами до освіти в Російській та Австрійській імперіях дозволяє побачити, як європейські педагогічні тренди (на Галичині) протистояли жорсткому державному контролю та русифікації (на Наддніпрянщині). Це підкреслює історичну приналежність України до загальноєвропейського освітнього простору. В умовах сучасного розвитку українського суспільства зростає інтерес до осмислення історичного досвіду розвитку освіти як важливої складової формування національної культури та інтелектуального потенціалу. У цьому контексті чималу роль відіграє і дослідження історії дівочої освіти, адже саме вона відіграла значну роль

у становленні освіченого жіноцтва та формуванні культурного середовища українських земель у XIX ст. Вивчення дівочої освіти дозволяє простежити розвиток освітніх практик, зміну суспільних уявлень про роль жінки та формування традицій виховання. Аналіз доступу до освіти різних верств (від дворянок до колишніх кріпачок) піднімає важливе питання соціальної справедливості та трансформації суспільних уявлень, що залишається вагомим чинником розвитку сучасної демократичної освіти.

Актуальність теми полягає у необхідності заповнення «білих плям» в історії української педагогіки та розумінні того, як освіта XIX століття підготувала ґрунт для сучасної емансипації та активної ролі жінки в усіх сферах життя України. Українська дослідниця К. Кобченко пов'язує розвиток жіночої освіти зі змінами в соціально-економічному житті суспільства. Важливим чинником стали реформи XIX ст., зокрема скасування кріпацтва. Після цього частина жінок почала шукати можливості для самостійної праці, що поступово сприяло усвідомленню значення освіти. Однак ці процеси стосувалися передусім жінок із заможних або освічених соціальних верств, тоді як більшість колишніх кріпачок залишалися неписьменними і не мали доступу до вищої освіти [4, с. 70].

Розвиток дівочої освіти значною мірою залежав від політичної належності українських земель, які у XIX ст. перебували у складі Російської та Австрійської імперій. Освітні системи цих держав відрізнялися організацією навчальних закладів, змістом навчальних програм і мовною політикою. На українських територіях у складі Російської імперії (Малоросійське, Новоросійське та Київське генерал-губернаторства) система освіти перебувала під контролем держави та була тісно пов'язана з імперською освітньою політикою. Основними навчальними закладами для дівчат були інститути шляхетних дівчат, приватні пансіони та згодом жіночі гімназії. Відомі інститути шляхетних дівчат діяли в Києві, Полтаві, Харкові та Одесі, навчальні програми яких поєднували гуманітарні дисципліни, іноземні мови, музику, малювання та основи світської культури. Значна увага приділялася і моральному вихованню, дисципліні та формуванню культурної поведінки, що відповідало ідеалу освіченої жінки тогочасного імперського суспільства.

Початок XIX ст. в Російській імперії ознаменувався реформами системи освіти. У першій половині XIX ст. спостерігається похвалення суспільно-політичного життя, спричинене кризою російського самодержавства у всіх її виявах, піднесенням національної самосвідомості українців (що виявилось у становленні і поширенні української мови, у зацікавленні історією та культурою українського народу), проникненням революційних настроїв та ідей із Заходу. Цей рух набув

різних форм. Найбільш виразними були масонство, декабристський рух, таємні політичні організації. [3, с. 836]. У 1802 р. було створено Міністерство народної освіти, ініціатором заснування якого був В. Каразін. Міністром освіти став граф П. Завадовський. У 1803 р. при міністерстві було створено Головне управління школами, яке визначило нову структуру освітніх закладів: гімназії в губернських містах, повітові школи та парафіяльні школи в селах [5, с. 233].

У 1845 р. було підвищено плату за навчання, а від дітей купців і міщан почали вимагати документи про вихід зі свого стану для вступу до університету. У 1847 р. було скасовано право відвідувати університетські лекції вільним слухачам та усім охочим. У 1860–1870 рр. у США та країнах Західної Європи жінки вже могли навчатися в університетах, а от у Російській імперії жіноча вища освіта лише починала обговорюватися. Спочатку жінкам дозволяли відвідувати окремі університетські лекції як вільнослухачкам за згодою професорів, однак після ухвалення університетського статуту 1863 р. цю можливість було скасовано. Це спричинило виїзд багатьох жінок на навчання до європейських університетів. Уряд, побоюючись поширення радикальних політичних ідей серед студенток, почав розглядати питання створення жіночих освітніх закладів у межах імперії [4, с. 73].

На західноукраїнських землях, які входили до складу Австрійської імперії (Галичина, Буковина, Закарпаття), освітня система мала інші особливості. Після шкільних реформ кінця XVIII – першої половини XIX ст. тут сформувалася більш розгалужена мережа навчальних закладів. У 1848–1849 рр. у ході освітньої реформи було створено Міністерство освіти. Відповідно до «Нарису організації гімназій і реальних шкіл» 1849 р. впроваджено пруську освітню систему: гімназії з восьмирічним курсом навчання та реальні школи з шестирічним (з 1868 р. – семирічним) курсом [4].

У містах Галичини діяли жіночі школи, пансіони та навчальні заклади при монастирях. Важливу роль у розвитку освіти відігравали релігійні ордени, які опікувалися навчанням і вихованням дівчат. Австрійська система освіти була більш відкритою до європейських педагогічних впливів. У Галичині поступово формувалося культурне середовище, у якому освічені жінки брали участь у літературному й громадському житті та створювали освітні ініціативи. Мовна ситуація в освіті також відрізнялася, оскільки у навчальних закладах Російської імперії переважала російська мова, тоді як у західноукраїнських землях використовувалися німецька та польська мови, а з другої половини XIX ст. з'являлися можливості застосування української мови в освітньому процесі.

З другої половини XIX ст. важливу роль у розвитку дівочої освіти почали відігравати жіночі гімназії. За положенням 1870 р., вони мали чітку структуру: сім класів із річним курсом навчання та додатковий педагогічний клас тривалістю 1–2 роки. Прогімназії були трирічними неповними середніми школами, програма яких відповідала повітовим училищам. Випускниці, нагороджені золотою або срібною медаллю, а також учениці педагогічного класу отримували диплом домашніх наставниць. Закінчення такого класу давало право працювати домашніми вчительками, а інші випускниці могли працювати вчительками народних училищ.

Навчання у гімназіях було платним: 25-35 рублів на рік, у прогімназіях – у кілька разів менше. Доньки незаможних родин могли звільнитися від оплати завдяки стипендіям і діяльності благодійних товариств. Станом на 1909 р. в Україні діяло 185 жіночих гімназій Міністерства народної освіти Російської імперії (109 із них були приватними), де навчалось 54 330 учениць, а також 48 прогімназій із 5458 ученицями [2, с. 646].

Але попри поступовий розвиток, дівоча освіта мала низку суттєвих обмежень, які відображали загальне уявлення суспільства про роль жінки. Передусім вона була обмеженою за змістом. У більшості навчальних закладів для дівчат основна увага приділялася так званим «витонченим» предметам: французькій або німецькій мові, музиці, танцям, рукоділлю, основам етикету. Натомість природничі науки, математика, філософія або історія викладалися значно поверхнево або взагалі були відсутні. У результаті випускниці отримували значно менш ґрунтовну інтелектуальну підготовку, ніж юнаки.

Іншим недоліком була соціальна обмеженість доступу до освіти. Більшість дівочих навчальних закладів призначалася для дочок дворянства або заможних міщан. Навчання було платним і часто досить дорогим, тому дівчата з селянських або бідніших міських родин майже не мали можливості здобути систематичну освіту [1]. Ще одним недоліком був виховний характер освіти, орієнтований на підготовку до традиційної жіночої ролі. Навчальні програми формувалися таким чином, щоб підготувати дівчину передусім до ролі дружини та матері.

Указ 1786 р. про організацію народних училищ передбачав початкову освіту і для дівчат. Статути 1804 р. і 1828 рр. визначали парафіяльні училища початковими навчальними закладами. До середини XIX ст. вони діяли в більшості повітових міст, хоча кількість учениць залишалася невеликою. Навчальна програма таких шкіл включала Закон Божий, читання, письмо та арифметику. У державних селах із 1830-х рр. діяли волосні школи, де поряд із грамотою навчали рукоділлю. У 1844 р. владу зобов'язали відкривати окремі жіночі

школи в населених пунктах, де було не менше 25 дівчат відповідного віку. [7]

У 1859–1863 рр. з ініціативи інтелігенції почали створюватися недільні школи. Однією з найвідоміших була жіноча школа Х. Алчевської в Харкові, що діяла понад 50 років. «Положення про початкові народні училища» 1864 р. законодавчо закріпило створення початкової школи для дітей усіх станів обох статей. Проте стан освіти селянських дівчат залишався незадовільним. Наприкінці 1860-х рр. у школах Полтавської губернії учениці становили лише близько 4 %. Небажання селян навчати доньок пояснювалося економічними причинами та поширеними упередженнями щодо жіночої освіти. Збільшення кількості учениць стало помітним лише наприкінці XIX ст. [2, с. 646].

Таким чином, розвиток жіночої школи був нерозривно пов'язаний із політикою Російської та Австрійської імперій. Якщо на Наддніпрянщині освіта була інструментом державного контролю та русифікації, то на західноукраїнських землях вона була більш відкритою до європейських педагогічних впливів і раніше допустила використання рідної мови в навчальному процесі [3, с. 837]. Протягом століття відбулася еволюція від закритого «станового» виховання (інститути шляхетних дівчат), орієнтованого на світський етикет, до практичної середньої освіти (жіночі гімназії). Поява педагогічних класів дала жінкам можливість не лише здобувати знання, а й реалізовувати себе професійно, що стало першим кроком до їхньої економічної незалежності. Попри кількісне зростання навчальних закладів, освіта залишалася привілеєм заможних верств. Селянські дівчата мали доступ лише до початкових грамот, а висока вартість навчання та консервативні упередження в селянському середовищі стримували поширення писемності серед жінок.

Отже, дівоча освіта XIX століття пройшла шлях від підготовки «ідеальної дружини» до формування освіченої жінки-громадянки та професіоналки. Цей період заклав інтелектуальне підґрунтя для подальшого жіночого руху та став невід'ємною частиною загального процесу формування української національної культури.

Література:

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття : навчальний посібник. Львів, 2016. 407 с.
2. Драч. О. Освіта жіноча в Україні. Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 7. 644 с.
3. Кінд-Войтюк Н. Українські землі в умовах імперських трансформацій: політика модернізації, суспільні зміни та національна мобілізація (кінець XVIII- початок XX ст.). *Актуальні питання у сучасній*

науці. 2025. № 8(38) С. 833–845. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-8\(38\)-833-845](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-8(38)-833-845)

4. Кобченко К. «Жіночий університет святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів. Київ, 2007. 270 с.

5. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наук. думка, 2001. 912 с.

6. Шандра В., Аркуша О. Україна в ХІХ столітті: доба модернізації. Київ : Академперіодика, 2022. 706 с.

7. Янишин Б. Середня освіта в Україні на західноукраїнських землях. Енциклопедія історії України. Київ : Наук. думка, 2021. Додатковий том. Кн. 1. 773 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-618-1-64>

ІДЕЇ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ У СУЧАСНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Гоцуляк К. І.

*кандидат педагогічних наук,
викладач*

*Івано-Франківський фаховий коледж Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

Сучасні трансформаційні процеси в системі освіти України актуалізують проблему підготовки конкурентоспроможного, компетентного вчителя початкової школи. У контексті реформування освітньої галузі, зокрема впровадження Концепції Нової української школи, важливого значення набуває звернення до історико-педагогічної спадщини. Саме вона містить фундаментальні ідеї, які становлять основу сучасної педагогічної теорії та практики.

Особливе місце у розвитку педагогічної думки займають праці таких видатних українських педагогів, як Костянтин Ушинський, Василь Сухомлинський, Григорій Сковорода, Софія Русова. Їхні ідеї, попри історичну віддаленість, зберігають актуальність і активно інтегруються у сучасну систему підготовки педагогічних кадрів.

Метою дослідження є аналіз педагогічних ідей класиків української педагогіки та визначення їх значення для сучасної підготовки вчителя початкової школи.

Ідеї народності та природовідповідності у спадщині К. Ушинського.